

Мельничук О.А. Предмет і обсяг соціального страхування в Україні у 20-ті рр. ХХ ст. // Збірник матеріалів 6-ї Щорічної Міжнародної науково-практичної конференції «Право і суспільство: актуальні проблеми взаємодії – шляхи європейської інтеграції». – Вінниця, 2006. – С. 155-157.

ПРЕДМЕТ І ОБСЯГ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ У 20-ТІ РР. ХХ СТ.

Мельничук О.А., кандидат історичних наук, доцент Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Невід'ємною складовою розбудови незалежної Української держави є побудова досконалої системи соціального захисту населення. Як свідчить досвід розвинутих держав, найефективнішою організаційно-правовою формою соціального забезпечення виступає загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Наслідком реформування соціального страхування в Україні стала поява спеціальних нормативних актів, які гарантують громадянам України матеріальне забезпечення та надання соціальних послуг у разі настання соціальних ризиків. На сьогодні система соціального страхування в Україні регулюється Основами законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (1998 р.), Законами «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» (1997 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (1999 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» (2001 р.), «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» (2001 р.), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.) та іншими нормативно-правовими актами.

Якщо для незалежної Української держави інститут державного соціального страхування є новим явищем, то появу його на українських землях можна віднести до початку ХХ ст. Зокрема, у лютому - червні 1912 р. III Державною думою Російської імперії було прийнято пакет страхових законів "Про затвердження канцелярій у справах страхування робітників", "Про затвердження Ради у справах страхування робітників", "Про забезпечення робітників на випадок хвороби", "Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві". Загальне керівництво соціальним страхуванням у країні здійснювала Рада у справах страхування робітників при Міністерстві торгівлі й промисловості. У губерніях та великих містах створювалися страхові канцелярії, які спостерігали за виконанням страхових законів. Робочими органами на місцях були лікарняні каси та страхові товариства. Останні об'єднували зі страховою метою роботодавців по округах. У царській Росії діяло декілька тисяч страхових кас і близько 10 товариств [4].

З появою радянської держави система соціального страхування була піддана серйозному реформуванню, з метою пристосування до більшовицької моделі суспільного розвитку. Головним завданням при цьому була потреба продемонструвати захист інтересів пролетаріату, шляхом перенесення фінансового тягаря на роботодавців та заможні верстви населення.

Серед перших нормативних актів у сфері соціального страхування були декрети: про соціальне страхування, про страхову раду, про страхування на випадок безробіття, про страхування на випадок хвороби та ін. Загалом третина декретів із трудового права стосувалася соціального страхування. Однак головним мотивом при цьому було не створення ефективної системи соціального забезпечення, а намагання переконати, насамперед, пролетаріат у бажанні виконувати соціальні обіцянки[11].

Не зважаючи на те, що фінансову систему соціального забезпечення склали страхові внески, в основу Положення покладалася не принцип соціального страхування для всіх категорій працівників, а надання адресної соціальної допомоги тим пролетаризованим верствам населення, які становили соціальну опору більшовицького режиму. Такий порядок не лише не сприяв створенню ефективної системи соціального захисту, але й давав змогу одним верствам населення паразитувати за рахунок інших.

Лише тимчасовий відхід від втілення в життя комуністичної доктрини суспільного розвитку і запровадження принципів нової економічної політики, змусив більшовиків знову повернутися до соціального страхування. Декретом РНК від 15 листопада 1921р. "Про соціальне страхування осіб, зайнятих найманою працею", майже повністю припинило свою дію Положення про соціальне забезпечення трудящих від 31 жовтня 1918 р. і знову вводилося соціальне страхування осіб, зайнятих найманою працею, для яких передбачалися відповідні допомоги і пенсії. За цим декретом пенсійне забезпечення почало здійснюватися для робітників і службовців за системою соціального страхування, а для військовослужбовців і інших категорій громадян — за системою соціального забезпечення. Звісно на виплату пенсій не могли розраховувати селяни[9].

Метою статті є, на основі аналізу нормативних актів та спеціальної літератури, проаналізувати теоретичні аспекти соціального страхування у 20-ті рр. XX ст. та визначити коло осіб, на яких поширювалося соціальне страхування в Україні.

Проблема становлення та розвитку радянського соціального страхування частково висвітлювалася у працях Баєвського І.Л. [1], Болотіної Н.Б. [2], Вишневецького А. [3], Герасимовича В. [5], Данського Б.Г. [6], Любимова Б. [7], Надточія Б. [8], Сташківа Б.І. [9], Теттенборн З. [10], Трапезникова В. [11], Фабриканта М.Л. [12], Фреймана І.І. [13] та ін.

За чинним трудовим законодавством 20-х рр. предмет соціального страхування включав в себе: лікарську допомогу; допомогу у разі тимчасової втрати працездатності (загальне захворювання, професійне захворювання, трудове каліцтво, вагітність і пологи, карантин і догляд за хворими членами родини); допомогу в разі народження дитини (на речі догляду та на годування) і на поховання; допомогу при безробітті; пенсії при інвалідності; пенсії членам родин трудящих у наймах у разі смерті або безвісної відсутності їхнього годувальника.

Соціальне страхування поширювалося на всіх осіб найманої праці, незалежно від форми власності підприємств, характеру та тривалості і способів оплати праці.

Так, соціальному страхуванню в повному обсягу підлягали, зокрема, такі групи осіб:

а) Члени артілей, що працюють у наймах як за трудовим договором, складеним безпосередньо з наймачем, так і за трудовим договором, що впливає з договору складеного з артіллю;

б) Торговельні службовці державних та кооперативних підприємств, які одержують винагороду в формі відсоткового відрахування від чистого прибутку або обороту підприємств;

в) Постійні співробітники газет, журналів та інших періодичних видань, які не є в штаті видавництва і не одержують певної місячної винагороди (хронікери, репортери, інтерв'юери, референти тощо);

г) Соціальному страхуванню незалежно від характеру і тривалості роботи, а також способів оплати (почасової, за індивідуальними договорами, за відсоткові відрахування з гуртових зборів і ін.), підлягали також:

1) робітники мистецтва, які працюють у наймах в театральних, музичних, циркових та інших підприємствах, що їх експлуатують державні, громадські, кооперативні установи та організації і приватні особи;

2) робітники мистецтва, яких біржі праці організували в трудові художні кооперативи (колективи) з безробітних членів спілки і які одержують заробітну плату з прибутків (зборів) цих колективів під контролем спілки;

3) робітники мистецтва, яких біржі праці направляють на роботу в порядку

разових, естрадних, гастрольних тощо виступів і які одержують за кожний виступ або за ряд їх установлену винагороду.

д) Стенографи, що їх комітети або бюро стенографістів направляють на тимчасову роботу обслуговувати з'їзди, конференції та засідання, а також стенографувати лекції, доповіді, літературні роботи тощо;

е) Соціальному страхуванню на загальних підставах підлягали вільнонаймані робітники та службовці Наркомвійськморю, незалежно від того, за яким тарифом вони одержують утримання, а також особи начальницького складу, що одержують утримання за військово-виробничим тарифом.

ж) Інваліди, не члени інвалідних кооперативних об'єднань, що працюють в установах та на підприємствах цих об'єднань як наймані робітники та службовці за трудовим договором, в тому числі безробітні, що працюють на виробничих та торговельних підприємствах, а також у трудових колективах безробітних (та їх правліннях), які організували комітети бірж праці і які перебувають в їх віданні.

Безробітні, що працювали на громадських роботах, тільки в тому разі мали право на страхове забезпечення нарівні з застрахованими, якщо до посилання на громадські роботи вони мали право одержувати допомоги з причини безробіття. [11].

Радянське законодавство передбачало і можливість часткового страхування. Такий вид страхування поширювався лише на ті сезонні або тимчасові роботи, що зазначені в переліку, затвердженому Союзною Радою Соціального Страхування при Народному Комісаріаті Праці СРСР на підставі постанови Ради Праці та Оборони від 9 лютого 1927 р. „Про соціальне страхування осіб, що працюють на сезонних та тимчасових роботах”.

Часткове соціальне страхування не могло поширюватися на працівників, що мали право на повне соціальне страхування. Воно також не застосовувалося до осіб, що працюють на сезонних та тимчасових роботах: якщо вони працюють в даному підприємстві, установі або господарстві до початку сезону, або найняті не тільки для даної сезонної або тимчасової роботи; якщо вони найняті, хоч би як тимчасові робітники, заступати зазначених постійних робітників.

Часткове страхування поширювалося на сезонні та тимчасові роботи, лише при умові, якщо вони тривають не більш як 6 місяців протягом року, в іншому випадку на ці роботи поширювалося (в межах даної місцевості) повне соціальне страхування. Воно запроваджувалося особистою постановою Союзної Ради Соціального Страхування при НКП СРСР за поданням Ради Соціального Страхування при НКП відповідної союзної республіки.

Ради соціального страхування при НКП союзних республік мали право зняти клопотання перед Союзною Радою Соціального Страхування при НКП СРСР про поширення (по всій території республіки або в окремих її частинах) повного страхування на осіб, що працюють на роботах менш як 6 місяців, якщо для таких працівників наймана робота була основним джерелом засобів до існування.

Особі, що підлягали частковому соціальному страхуванню, поділялися на дві групи. Першу групу складали особи, соціальне страхування яких охоплювало: а) виплату допомоги з причини тимчасової непрацездатності; б) виплату допомоги на поховання самого застрахованого; в) забезпечення у разі нещасного випадку чи професійного захворювання на виробництві; г) забезпечення членів родини, що були на утриманні померлого застрахованого; д) забезпечення медичною допомогою самих застрахованих. Крім того, віднесені до першої групи жінки, при народженні дитини, одержували допомогу на речі догляду за новонародженим і на годування дитини.

До другої групи належали особи, соціальне страхування яких охоплювало: а) виплату допомоги з причини тимчасової непрацездатності і забезпечення з причини інвалідності, якщо тимчасову непрацездатність або інвалідність спричинено нещасним випадком чи професійним захворюванням на виробництві; б) виплату

допомоги на поховання застрахованого в разі смерті; в) забезпечення членів родини, що були на утриманні померлого застрахованого [13].

За учнів університетів, інститутів та технікумів, направлених на практику, підприємства та установи платили страхові внески за першою групою страхування. Зазначеним особам надавалися такі види забезпечення: а) допомога у разі тимчасової непрацездатності до закінчення строку практики; б) допомога на поховання самого застрахованого; в) допомога з причини інвалідності від нещасного випадку або професійного захворювання; г) забезпечення членів родини, що були на утриманні померлого застрахованого; забезпечення медичною допомогою самого застрахованого [11].

Законодавець чітко визначав категорії працівників, на яких соціальне страхування не поширювалося. До них, зокрема, належали: особи, що працювали у сільських місцевостях на виборних посадах у державних, громадських установах (райвиконкоми, сільради, комітети взаємодопомоги і ін.) і в споживчій кооперації; члени промислових та промислово-кредитних товариств та артілей; члени сільськогосподарських кооперативних та сільськогосподарських кредитних кооперативних товариств та артілей; підлітки віком до 18 років, що працюють у навчально-виробничих майстернях та підприємствах комісій для поліпшення життя дітей при центральних виконавчих комітетах, союзних і автономних республік і при місцевих виконавчих комітетах; інваліди, що працюють на підприємствах соцзабезу і перебувають на забезпеченні останніх; колишні ув'язнені, що перебувають під патронатом Всеросійського Комітету допомоги ув'язненим і працюють на виробничих підприємствах та в майстернях комітету, а також безпритульні підлітки (до 18 років), що працюють на підприємствах та в майстернях т-ва „Друг Дітей“; особи, що взяли на себе зобов'язання комерційного, виробничого характеру виключно за комісійну винагороду; особи, що відбувають покарання у виправних установах, концентраційних таборах та інших місцях ув'язнення; служителі культів.

Отже, аналіз законодавства 20-х рр. XX ст. дає змогу констатувати, що відродження більшовиками ринкових засад в економіці змусило їх запровадити соціальне страхування працівників, хоча нерідко воно відзначалося декларативністю та ідеологічним нашаруванням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баевский И.Л. Практика социального страхования в СССР. – М., 1925;
2. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні.- К., 2005;
3. Вишневецький А. Развитие советского законодательства о социальном страховании. – М., 1923;
4. Важнейшие законодательные акты (1908-1912 гг.). — СПб., 1912.
5. Герасимович В. Социальное страхование. Право трудящихся на обеспечение. – М., 1923;
6. Данский Б.Г. Первый год советского социального страхования. – М., 1923;
7. Любимов Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем. – М., 1925;
8. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії // Соціальний захист. – 2003. - №3. – С. 20;
9. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навчальний посібник. – К., 2005;
10. Теттенборн З. Страхование рабочих как результат классовой борьбы. – М., 1923;
11. Трапезников В. Основы трудового права. Общедоступная систематизация законов о труде. - М.Л, 1925;
12. Фабрикант М.Л. Социальное страхование по советским законам. – М., 1924;
13. Фрейман І.І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків, 1929.